

Xülasə

Təqdim edilmiş tezisdə xarici dilin tədrisi zamanı danışiq vərdişlərinin aşılınması üsullarından bəhs edilir. Dərsin məqsədindən, öyrənənlərin bilik səviyyəsindən asılı olaraq, danışiq dərslərinin daha səmərəli vasitələrlə təşkili formaları təqdim edilərək şərh olunur. Qeyd olunan forma və üsulların nəinki danışiq vərdişlərini, həmçinin yazı, oxu və dinləmə vərdişlərini də inkişaf etdirdiyi tezisdə vurğulanır.

Açar sözlər: danışiq vərdişləri, orijinal materiallar, tərtib olunmuş materiallar, oxu, yazı.

Summary

The presented thesis deals with the methods of inculcating the speaking skills during foreign language teaching. Depending on the aims of the lesson and the learners' language level, forms of organizing the speaking lessons with more efficient means are presented and interpreted. It is emphasized in the thesis that the mentioned forms and methods develop not only speaking skills, but also writing, reading and listening skills.

Key words: speaking skills, authentic materials, constructed materials, reading, writing.

Xarici dilin tədrisi zamanı danışiq vərdişlərinin təhsilverənlər tərəfindən aşılınması və onları təhsilənlərin mənimsəməsi olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir. Sözügedən proses olduqca mürəkkəb olduğundan onun daha səmərəli təşkil edilməsi üçün müəyyən üsullar mövcuddur. Həmin üsullar aşağıda təqdim edilir və onların istifadə məqamları şərh olunur:

Konkret bir nümunənin təmin edilməsi - Təhsilverən nümunə vasitəsilə təhsilənlərdən nə gözlənildiyini nümayiş etdirməli və bu baxımdan onların öz nəticələrini qiymətləndirə biləcəkləri bir meyar kimi çıxış etməlidir. Bu məsələdə də fikir ayrılıqları mövcuddur. Belə ki, ənənəvi yanaşmaya əsasən dərsdə model danışiq prosesinin başlanğıcında təqdim olunmalı, hər bir öyrənən nümunəyə əsasən sonrakı mərhələni həyata keçirməlidir. Lakin tapşırıq əsaslı öyrənmə üsulunda (Task-based Learning) öyrənənlər öz dil bacarıqlarına əsasən konkret nümunələri yaratmağa təşviq edilərək dərsin sonrakı mərhələsində modelə qarşılaşmalı və müqayisələr aparmalıdır.

Planlaşdırma və təcrübədən keçirmə - Dil bacarıqlarına yiyələnmək istiqamətində təcrübədən keçirmə, yəni məşq etmə olduqca həlledici mahiyyət daşıdığından danışiq dərslərinin ilkin mərhələlərində öyrənənlər öncədən tərtib edilmiş tapşırıqların tələblərinə əsasən danışıqlar da, zaman keçdikcə onların müstəqil nitq fəaliyyətinə qoşulması müşahidə edilir. Lakin hər hansı bir danışiq tapşırığını təqdim edərkən sərbəst danışiq prosesinə keçid almadan öncə təhsilənlərə müəyyən vaxt kəsiminin təqdim edilməsi vacibdir.

Rəyin bildirilməsi - Danışıq prosesi məhsuldar xarakter daşıdığından öyrənənin fəaliyyətinə öyrədən tərəfindən münasibətin bildirilməsi vacibdir, lakin rəyin bildirilməsi səhvlərin düzəldilməsi ilə qarışıq salına bilməz. Bu baxımdan danışiq fəaliyyətindən sonra iki növ rəydən istifadə etmək olar. Birincisi danışığın məzmunu ilə bağlı bildirilən rəydir ki, bunun əsas səbəbi öyrədənlərin öyrənənləri birbaşa ünsiyyətə cəlb etmək məqsədindən irəli gəlir. İkincisi isə linqvistik rəyin bildirilməsidir ki, bu da səhvlərin düzəldilməsinin bir növü kimi qəbul edilə bilər. (4, səh. 50)

Söhbətə təşviq etmə - Hər bir sosial ünsiyyət tələbələrə dili təcrübədən keçirməyə, yəni məşq etməyə imkan yaradır. Öyrənənlərin bəzilərinin söhbətə qoşulması üçün öyrədən tərəfindən yönləndirilməyə ehtiyac olur, ona görə də müəllimlər mümkün olduqca onlara bu fürsəti təqdim etməlidirlər. Suallar verərək, tələbələrin cavablarını təkrarlayaraq, ipucları verərək öyrənənləri şifahi ünsiyyətə təşviq etməklə söhbəti davam etdirmək olar.

Sintaktik quruluşların modelini təqdim etmək - Gündəlik həyatda, yaşlıları arasında xarici dili danışan tələbələr qeyri-rəsmi dil üslubundan istifadə etdiklərindən sintaktik quruluşları tam şəkildə istifadə etməyə bilər. Lakin müəllim sinif və ya auditoriya şəraitində buna yol verməyərək onları sözügedən konstruksiyalardan düzgün və tam şəkildə istifadəyə təşviq etməlidir. Belə ki, tələbə yarımçıq sintaktik quruluşdan istifadə edərsə, doğru formanın modeli ilə ona cavab verməklə nəinki onun şifahi dil bacarıqlarını eləcə də, yazı bacarıqlarını inkişaf etdirmək olar.

Ucadan danışmağı və düzgün tələffüz etməyi tələb kimi qoymaq - Təhsilalanlara tez-tez ucadan danışmağı və düzgün tələffüz etməyi də xatırlatmaq önəmlidir. Onlardan danışmaq zamanı səs tonlarını və tələffüz formalarını nəzarətdə saxlamağı tələb etmək lazımdır. Eləcə də, aydın və kifayət qədər uca nitqə sahib olmağın qarşıdakı dinləyici auditoriyasının diqqətini çəkmək, məlumatı və ya fikri daha effektiv ötürmək üçün vacib olduğunu xatırlatmaq əsasdır. Bu baxımdan tələbələrə eşitdikləri məlumatları xülasə şəklində təqdim etməyə təşviq etmək də çox səmərəli bir vasitə kimi qəbul edilə bilər. (4, səh. 48)

Cümlə quruluşlarının modellərini təmin etmək - Xarici dildə cümlə quruluşlarının modelləri təmin edilməli və təhsilverənlər bu istiqamətdə təhsilalanlara bələdçilik etməlidirlər. Bəzi tələbələr xarici dildə söhbətə başlamaqda çətinlik çəkdikdə sözün və ya ifadənin başlanğıcını deməklə onlara öz cümlələrini qurmaqda köməklik göstərmək olar. Onlara şifahi və ya yazılı cavablarını təqdim etmək üçün vaxt da vermək olduqca səmərəlidir. Dil öyrənənlərin həm öz şifahi nitqlərini təqdim etməsi, həm də digərlərinin nitqinə bəzi düzəlişləri etməsi onlara gələcəkdə oxu materialını da anlamağa yardımçı olur. Beləliklə də, paralel olaraq oxu vərdişlərinin inkişafına da töhfə verilir.

“Günün sualını” təqdim etmək - Dil bacarıqlarını təqdim edən hər bir dərsin başlanğıcında təhsilalanları söhbətə təşviq edən suallarla onlara müraciət edilməlidir. Bu prosesi həyata keçirmək üçün hətta dərslər başlamazdan öncə təqdim ediləcək sual lövhədə yazılaraq qeyd edilə bilər ki, tələbələr auditoriyaya və ya şagirdlər sinif otağına gələr-gəlməz prosesə qoşulmuş olsunlar. Sualı qrupların və ya siniflərin səviyyəsindən, dünyagörüşündən asılı olaraq iyerarxik qaydada təqdim etmək məqsədə uyğundur. Əgər öyrənənlər suala tam şəkildə, yəni cümlə halında cavab verə bilməsələr, bu zaman onları tam nümunə modeli ilə təmin edib, suala cavabı həmin qaydada onlara təkrarlatmaq olar. Proses uğurla başa çatdırıldıqdan sonra ikinci mərhələyə keçilməlidir. Yuxarıda da vurğuladığımız kimi, bu mərhələdə daha mürəkkəb xarakterli və şərhedici səciyyəyə malik suallar təqdim edilməlidir.

Danışığın mövzusu ilə bağlı açar sözləri, xüsusilə mücərrəd anlayışların adlarını təqdim etmək - Bəzi öyrənənlər danışmaq dərslərində təqdim edilən mövzu ilə bağlı bir çox mücərrəd məfhumları anlamaqda çətinlik çəkə bilər. Onlara bu baxımdan kömək etmək üçün həmin sözləri təqdim etməyə və nəzərdən keçirməyə ehtiyac vardır. (1, səh. 67)

Oxu dərsləri də təhsilalanların danışmaq vərdişlərinin inkişaf etdirilməsində əvəzsiz rola malikdir. Belə ki, oxudan əvvəl və sonra sualların verilməsi nəinki öyrənənlərin şifahi ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir, həmçinin onları oxuduqları materialın mövzusu barədə fikirləşməyə, həmin məlumatı tam mənimsəməyə vadar edir.

Oxu dərslərinin daxilində də danışmaq vərdişlərini aşılamaq bir çox strategiyalar vardır ki, onları aşağıdakı kimi təqdim edə bilərik:

Əgər oxu materialı kimi təqdim edilmiş hekayəyə və ya mətnə giriş etmək lazımdırsa, öyrənənlərə mətn və ya hekayənin mövzusu ilə, eləcə də sonda təqdim olunmuş materialdan alınmış nəticə ilə bağlı bəzi suallar da ünvanlamaq mümkündür. Oxu prosesi başa çatdıqdan sonra təhsilalanlardan onların hekayədə və ya mətnə təsvir edilmiş hadisənin necə cərəyan edəcəyi ilə bağlı proqnozlarının özünü nə dərəcədə doğrultduğunu və ya onlardan oxu materialının şifahi şəkildə xülasəsini soruşmaq da prosesə öz töhfəsini verir.

Rəvan oxu vərdişlərini aşılamaq - Sürətli, çətinlik çəkmədən, “hamar”, düzgün intonasiya ilə avtomatik oxu vərdişləri rəvan danışmaq bacarıqlarının formalaşdırılmasına birbaşa təsir göstərir.

Danışiq vərdislərindən söhbət gedərkən “Orijinal və ya spontan” danışiq və “Təlimat üzrə” danışiq arasındakı fərqi də bilmək lazımdır. Belə ki, dərş prosesində orijinal söhbətləri stimullaşdırmaq çətindir. Çünki dialoq iştirakçıları danışmaq istədikləri insanları və mövzuları özləri seçdiklərindən orijinal söhbətlər könüllüdür və söhbət iştirakçılarının qarşılıqlı əlaqələri üçün real məqsədləri vardır. Təlimat üzrə təşkil edilmiş söhbətlər isə könüllü deyil, çünki müəllim adətən söhbət iştirakçılarını və mövzunu özü seçir. Bir çox alimlər təkcə linqafon kabinetlərində deyil, ümumilikdə siniflərdəki söhbətlərin süniliyini qeyd etmişlər. Müəllimlər adətən dərşin mövzusu ilə bağlı sual verməklə sinif və ya qrup söhbətlərinə başlayır. Şagirdlər və ya tələbələr dərşin mövzusuna uyğun olaraq tərtib edilmiş tapşırıqlara istinadən bəzi məlumatları əlaqələndirərək suala cavab verməlidirlər. Müəllimin sualı və tələbə cavabının bu ardıcılığı sünidir, çünki müəllimin sualı autentik, yəni orijinal deyil. Müəllim artıq sualın cavabını bilir və ondan yalnız şagirdlərin cavabı bilib-bilmədiyini öyrənmək və ya daha süni şəkildə, şagirdlərin tapşırılan dərşi yerinə yetirib-yetirmədiklərini öyrənmək üçün soruşur. Bu cür süni suallar ekran sualları adlanır, çünki onlar tələbələrdən müəllimin artıq bildiyi bir məlumat parçası haqqında biliklərini nümayiş etdirməyi tələb edir.

Yuxarıda sadalananlardan da göründüyü kimi, hər hansı bir ikinci dilin mənimsənilməsində danışiq vərdisləri çox vacib əhəmiyyət kəsb edir. Lakin nəzərdə saxlamaq mütləqdir ki, bütün dil bacarıqları bir-birilə sıx vəhdətdədir, onların biri digərinin formalaşması və inkişafı üçün özül rolunu oynayır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Akmal S., Yusny R., Risdaneva. (2017) “Introduction to Linguistics For English Language Teaching”, Padebooks
2. Ferris D. & Tagg, T. (1996). Academic listening/speaking tasks for ESL. students: problems, suggestions, and implications. TESOL Quarterly, 30, 297-320.
3. Gregersen, T. S. (2003). To err is human: A reminder to teachers of language-anxious students Foreign Language Annals, 36, 25-32. Horwitz, E. K. (1985). Getting them all into the act: Using audience participation to increase the effectiveness of role-play activities. Foreign Language Annals, 18, 205-208.
4. Spratt M., Pulverness A., Williams M. (2011) “The TKT Teaching Knowledge Test Course”, Cambridge, Cambridge University Press.